ZDENĚK EIS

Vajanský v zrcadle české literární historie

Vajanský, jak bylo nedávno zdůrazněno na stránkach Kulturního života[1] zůstal pro Slováky vlivem nejrůznějších historických okolností tvůrcem „stále neznámým". A což teprve pro Čechy! Vždyť k osobnosti Vajanského se v Čechách po léta soustřeďoval odpor, na něm jako na prozaikovi, novináři, literárním kritikovi a konec konců národním vůdci bylo průběhem času demonstrováno, s jakými obtížemi se střetával český pokrokový duch v boji s konzervativním slovenským myšlením.

Z odstupu let, která nás dělí od padesátého výročí Vajanského smrti a 120. výročí jeho narození, měli bychom se zamyslet nad poměrně prostou otázkou: Jaký je obraz Vajanského v dějinách českého literárního myšlení?

Čech, uvažující byť jen o jediné slovenské literární osobnosti, jakou je Vajanský, nemůže si úvodem nepoložit otázku, jaké bylo pojetí slovenské literatury u staršího typu českých literárních historiků, kteří svým výkladem slovenských literárních dějin na léta ovlivnili české chápání slovenské literatury. Slovenská literatura byla u těchto českých literárních historiků *včleňována* do dějin české literatury jako jejich regionální součást. „Slováci jako součást českého národa měli literaturu co do spisovné formy společnou s Čechy, Moravany a Slezany do poloviny devatenáctého věku. Co do ducha mají ji s nimi společnou a jednotnou posud. Na jednotlivé slovesné domácí a cizí proudy ozývaly se a ozývají se podnes totožně, doklad, že slovenské literární osamostatnění nevyplynulo z vnitřních organických příčin, nýbrž že je způsobily důvody převahou vnější, hlavně staletá územní a pak státní příslušnost k Uhrám ...".[2] Toto pojetí, charakteristické zejména pro literární dějepisectví za první republiky, tento přístup k slovenské literatuře musel nutně zanechat stopy ve výkladu jednotlivých osobností. Problém se jevil totiž dosti jednoznačně: buď se ta která osobnost „vměstná" do citovaného výkladu, pak ji přijmeme kladně, nebo se nám „nevměstná", a pak ji odmítneme. Smutnou úlohu v tomto pojímání slovenské literatury a jednotlivých tvůrčích osobností sehrály tzv. *sbližovací tendence*. Po léta se v Čechách čekalo, že regionální, nebo jak se dobově říkalo kmenová součást české literatury na Slovensku dříve či později splyne s literaturou českou. Tyto tzv. sbližovací tendence úplně „přehlížely" národní specifičnost slovenské literatury, jejíž fundament tvořil slovenský národní jazyk, kterým byla slovenská literatura tvořena. Slovenská literatura se po dlouhá desetiletí v Čechách nechápala jako osobitá struktura, která má své vlastní vývojové možnosti a tendence.

Museli jsme se v hrubých rysech zmínit o tomto dobovém napětí mezi českou a slovenskou literaturou v souvislosti s Vajanským, neboť tyto tendence po dlouhá léta ovlivňovaly české literární myšlení o slovenské literatuře. A co víc, tyto tendence byly přítomny jako stálý činitel ve výkladu českého literárního procesu už tím, že čeští literární historikové staršího typu interpretovali slo-

[1] Ivan K u s ý, *Vajanský stále neznámy*, KŽ, roč. XII, č. 34, 19. 8. 1966.

[2] Albert P r a ž á k, *Literatura slovenská*, Československá vlastivěda, Praha 1933, 209.

venskou literaturu jako součást dějin české literatury. Při výkladu slovenských literárních dějin používali mechanického srovnávání s českým vývojovým procesem literatury a pomíjeli nebo bagatelisovali specifičnosti slovenského literárního vývoje, jeho možnosti a tendence. Tyto tendence staly se v českém literárním dějepisectví *tradičnou normou* v přístupu k slovenské literární problematice a ovlivňovaly kritický a estetický přístup k slovenským literárním dílům po několik generací. Důležitost tohoto konstatování má — jak uvidíme — zvláštní význam pro výklad osobnosti a díla Vajanského u českých literárních historiků.

Zejména od devadesátých let minulého století, kdy vzplanul spor mezi Vajanským a tehdy mladou hlasistickou generací, prohloubily se rozpory mezi českým a slovenským výkladem některých literárních jevů a osobností. A na prvním místě šlo o osobnost Vajanského. Z hlediska literární vědy spor mezi Vajanským a hlasisty musíme vidět z hlediska přístupu k jazyku, k pojetí slovenštiny jako jazykového nástroje literárního díla. Z literárních dějin je dostatečně známa jazyková vlažnost hlasistů. Vajanskému bylo hlasisty vytýkáno, že „nadceňuje kult slovenštiny a slovakismu".[3] Naproti tomu hlasisté prohlašovali, že pro ně „reč nie je najvyšším cieľom pri národe"[4] a že „česko-slovenská rečová otázka nie je vecou hlavnou", neboť „zručný sadzač môže z jednej reči do druhej sádzať".[5] Toto hlasistické pojetí slovenského jazyka, ostatně původně podporované z Čech (realisté), stalo se pro Čechy, pro českou literární historii určující při posuzování nejen slovenských jazykových otázek a vztahů češtiny a slovenštiny, ale i celkového pohledu na slovenskou literaturu.

Tomu se také po léta přizpůsobovala interpetace Vajanského z pera českých literárních historiků.

První, do se v Čechách po devadesátých létech pustil do celkového portrétu umělecké osobnosti Vajanského, byl prof. Albert Pražák. Stalo se tak u příležitosti vydání *Sebraných spisů Svetozara Hurbana Vajanského* roku 1907. Pražák napsal do Slovanského přehledu (1910) studii, v níž se všestranně zabýval Vajanského tvorbou, neboť vydání jeho spisů pokládal za velkou událost slovenskou i slovanskou. Pražák se tehdy nikterak nevyhýbal tomu, vzdát Vajanskému úctu za dílo, které vykonal v národní práci slovenské. Ovšem i v této studii, která usiluje o objektivní postoj k Vajanskému, je několik myšlenek, které naznačují, kterým směrem asi půjde vývoj autora portrétu Vajanského a českého myšlení o slovenských literárních problémech v letech první republiky.

U Pražáka se znovu vrací otázka, co je a co není na Slovensku pokrok v literatuře. Z mechanického srovnávání vývoje slovenské a české literatury vyplynulo u Pražáka takovéto hodnocení Vajanského: „Pro Slovensko rozhodně má kladný význam básník Hurban, pro Čechy a cizinu mluví však řečí zpožděnou, jež zajímá hlavně údery národními a kresbami svého smutného prostředí".[6] Z takového mechanického srovnávání vyplynul u Pražáka nedostatečný smysl pro specifiku slovenského literárního vývoje. To se ostatně odráželo i v jednostranném

[3] Albert Pražák, *Vliv T. G. Masaryka na slovenské hlasisty*, Slovensko Masarykovi, Praha 1930, 100.

[4] Vavro Šrobár, *T. G. Masaryk a Slováci*, Slovensko Masarykovi, Praha 1930, 93.

[5] Tamtéž, str. 95.

[6] Albert Pražák, *Svetozár Hurban Vajanský*, Slovanský přehled 1910, 98.

posouzení Vajanského-kritika, který „formálně i názorově připomínal leckdy kritickou metodu naší Osvěty a zní pro nás reakčně. Mnohdy Hurban píše, jak by měl vzorem Zákrejse nebo Krásnohorskou — znamení literární zpožděnosti či duch konzervativní?“[7] Abstraktně položená otázka pokroku bez vztahu k národní specifice slovenské, a to jak po umelecké, tak i po sociální stránce, musela literární historiky Pražákova typu vést ke schematům, z nichž hlavní spočíval na tvrdošíjně prosazovaném názoru, že česká literatura jen dávala a slovenská literatura jen pasivně přijímala české literární vlivy.

Vedle otázek, co je a co není pro Slovensko v literatuře pokrokové, uklouzlo Pražákovi slůvko, dvě i v otázce slovenského jazyka, což později stálo v pozadí skrytých i zjevných československých literárních sporů. Pražák ocenil Vajanského překlady z ruštiny jako snahu „dát slovenské literatuře vzor v písemnictví ruském“, avšak i tu dal najevo nesouhlas s Vajanského používáním rusismů, „jakoby protičesky zahrocených“. Překládaje, přejímal Hurban i četné rusismy do tvorby původní — činil tak, aby více a více rozlišil slovenštinu a češtinu.[8] Zde nebylo po teoretické stránce pochopeno, že na slovenskou literaturu nepůsobil vliv jeden, pouze vliv český, ale že i vliv ruský zanechal na vývojovém procesu slovenské literatury své stopy.

Před padesáti lety zamyslel se nad Vajanského dílem v Lumíru (1916) František Frýdecký. Také jemu se do úvahy o Vajanském vkrádal osten nedůvěry, zapříčiněný odmítavým stanoviskem v otázce slovenského národního jazyka. Také on chápal existenci a vývojové možnosti slovenské jen z českých vlivů a z hlediska českého literárního rozvoje, aniž bral v úvahu jiné literární vlivy, které na Slovensku působily. Tak Frýdecký vyzdvihoval skutečnost, že Vajanský svými česky psanými příspěvky v časopisu Nitra byl „z podnětu otcova... jednou aspoň na cestě k formální spisovné jednotě; vrátil se z této dobré cesty z důvodu osobního nesouhlasu“.[9] A tak Frýdecký nakonec uzavřel svou úvahu o Vajanském slovy: „Kladných prvků v díle Hurbanově jest poměrně nemnoho“.[10] Frýdecký ke kladům počítal Tatry a more snad i sbírku Verše a relativně i románovou a novelistickou tvorbu. Tento svůj výklad Vajanského zopakoval Frýdecký také ve své knize *Slovensko literární od doby Bernolákovy* (Ostrava 1920), která se stala první soustavnou informací o slovenské literatuře na počátku první republiky.

Názory Pražáka, Frýdeckého a dalších literárních historiků, kteří psali do r. 1918 o slovenském literárním životě, odrážejí polemicky zahrocený hlasisticko-realistický poměr k Vajanskému. To znamená, že před první světovou válkou byly v Čechách pokusy o uchopení Vajanského tvůrčí osobnosti jednostranné a určované jednou jedinou tendencí, která přehlížela specifiku slovenského literárního vývoje. A co víc. Tyto názory podstatně ovlivnily i české chápání slovenské literatury a Vajanského v dvacetiletí první republiky. Součástí dějin české literatury se na základě čechoslovakistické koncepce stala slovenská literatura, jako literatura regionální, kmenová, odlišná pouze nářečově.

---

[7] Tamtéž, str. 181.

[8] Tamtéž, str. 183.

[9] František Frýdecký, *Vůdčí idey Svetozára Hurbana Vajanského*, Lumír, 1916, str. 522.

[10] Tamtéž, str. 523.

Tak pro Pallase a Zelinku v *Obrazových dějinách literatury české* (1926) byl Vajanský „v lácse svojí k národu takřka fanatikem" (str. 248). Karel Polák v *Československé literatuře 1890—1935* soudil, že Vajanský byl „romantik a odpůrce Čechů" (str. 3). Arne Novák ve svých *Přehledných dějinách české literatury* (1936) viděl ve Vajanském budovatele „novodobé kultury na Slovensku se separatistickým ostnem proti Čechům" (str. 821). V Menšíkově *Literární rukověti pro sedmou třídu českých středních škol* (1946) se můžeme dočíst, že Vajanský „byl odpůrcem nových českých literárních a myšlenkových proudů" (str. 67).

Tak tedy ve zkratce vypadá Vajanský v zrcadle české literární historie, v dílech některých českých literárních historiků od devadesátých let do r. 1945. Teprve po druhé světové válce mění se v Čechách celkové nazírání na slovenskou literaturu. Tu však sluší se podotknout, že se tak nestalo z vnitřních potřeb české literární vědy a literárního dějepisectví, nýbrž zásahem společensko-politickým, který na základě nového uspořádání života Čechů a Slováků v Československu, národních práv obou národů, zásadně změnil i vztah ke slovenské literatuře.

Česká literární historie onoho staršího typu v poměru k Vajanskému selhala, protože nedokázala teoreticky a metodologicky vyřešit vztah české a slovenské literatury.

Česká literární historie při výkladu Vajanského chybovala v tom, že 1. chápala vlivy jako problém nadřazenosti a podřazenosti jedné literatury literatuře jiné a odsouzovala tak slovenskou literaturu do partikularismu a Vajanského do role epigona; posouzovala české vlivy jednostranně v tom, že česká literatura jen dávala a slovenská jen přijímala. 2. Zapomínala, že vlivy české literatury na Slovensku posilovaly národní specifičnost slovenské národní literatury. 3. České literární vlivy na Slovensku vstupovaly v dialektický vztah k domácí literární tradici a střetávaly se s vlivy jiných literatur, jako byly např. vlivy literatury ruské, maďarské.

Tak se tedy stalo, že Vajanského dílo bylo v českém literárním životě odmítáno českými literárními historiky. Čestnou výjimku tvořil v tomto ohledu F. X. Šalda. Ten soudil, že Vajanský má „široký myšlenkový obzor" a že „vytříbený takt a vkus" ho spojuje „s dobrým soudobým evropanstvím". Srovnávaje pak Vajanského s českými literárními osobnostmi, např. s V. Vlčkem, viděl Šalda ve Vajanském „ducha přirozeně jiskrného, bohatého, básnického a graciézního".[11] Ovšem Šalda byl v Čechách ve svém literárně kritickém myšlení zjevem velice výnimečným i v tak pro něho okrajové záležitosti, jako byly soudy o slovenské literatuře. Proto jeho výroky o Vajanském můžeme jen zaznamenat s dodatkem, že bohužel neměly větší vliv na kritické názory, které se v Čechách o Vajanském ustálily.

Vajanský, českými literárními historiky popsán a zařazen, stal se na dlouhá léta „nepohodlnou" literární osobností, která byla spíše zdaleka obcházena, místo aby byla znovu a znovu vysvětlována a interpretována v nových souvislostech. A tak Vajanský zůstává pro Čechy dosud literárně neobjevenou osobností nejen literárně historicky, ale v nejednom ohledu i čtenářsky.

[11] Viz. F. X. Šalda, *Časové i nadčasové*, Melantrich, v Praze 1936.